

פרשת בא

גאולת העבר והעתיד – על הזמן והחיפזון

מתי יצאו?

קריאת פסוקי פרשתנו מעלה שאלה: מתי יצאו בני ישראל ממצרים, האם בלילה או ביום? לכאורה משמע שהיציאה הייתה ביום שנאמר:

וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמִּצְוֹת כִּי בַעֲצָם הַיּוֹם הִזָּה הוֹצֵאתִי אֶת צְבֹאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (יב, יז).

אולם בהמשך הפרק נאמר:

וַיִּקַּם פְּרַעֲה לַיְלָה הוּא וְכָל עַבְדָּיו וְכָל מִצְרַיִם וַתְּהִי צָעָקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין שָׁם מֵת. וַיִּקְרָא לַמֶּשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמְרוּ קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם אַתֶּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' כַּדְּבַרְכֶם. גַּם צֹאנְכֶם גַּם בְּקֶרְכֶם קָחוּ פֶּאֶשֶׁר דְּבַרְתֶּם וּלְכוּ וּבְרַכְתֶּם גַּם אֹתִי. וַתִּחְזַק מִצְרַיִם עַל הָעַם לְמַהֵר לְשַׁלְּחֵם מִן הָאֶרֶץ כִּי אָמְרוּ פְּלֹנוּ מֵתִים (י"ב ל-לג).

מפסוקים אלו משמע שהמצרים גרשו את בני ישראל במהירות במהלך הלילה. ואכן כך נמצא בספר דברים:

שְׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאֲבִיב וְעֲשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֶל-לִהְיֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאָךָ ה' אֶל-לִהְיֶיךָ מִמִּצְרַיִם לַיְלָה (דברים טז, א).

היינו יציאת מצרים הייתה בלילה. אולם בספר במדבר נמצא פסוק שמזכיר את היום כזמן היציאה:

וַיִּסְעוּ מִרְעַמְסֵס בְּחֹדֶשׁ הָרֵאשׁוֹן בְּחַמְשָׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הָרֵאשׁוֹן מִמִּחְרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרַיִם (לג ג).

בני ישראל יצאו ביום טו בניסן ביום – "ממחרת הפסח". אם כן, האם בני ישראל יצאו בלילה או ביום? בטרם נענה על שאלה זו וננייב בין הפסוקים, נשאל שאלה נוספת: מי הם אלו שנחפזו ביציאת מצרים? בכך נתייחס לשני נושאים – זמן היציאה והחיפזון – כי הם קשורים ומשולבים זה בזה.

התחילה להם גאולה מבערב

בציווי על קרבן פסח מצרים מדגישה התורה את נושא החיפזון:

וְכִכָּה תֹאכְלוּ אוֹתוֹ מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים וְעֲלִיכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמִקְלֵיכֶם בְּיַדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אוֹתוֹ בְּחִפְזוֹן פֶּסַח הוּא לַה' (יב, יא).

בציווי מאוחר יותר, חוזרת התורה לנושא החיפזון באומרה:

לֹא תֹאכַל עֲלֵיו חֶמֶץ שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל עֲלָיו מִצֹּת לָחֶם עֲלֵי כִּי בְּחִפְזוֹן יָצְאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכָּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ (דברים טז, ג).

במסכת ברכות מבואר עניין החיפזון. הגמרא מביאה ברייתא שבה חלוקים רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא בשאלה הלכתית באשר לקרבן פסח. זמן השחיטה של הקרבן הוא כידוע יד בניסן בין הערביים. השאלה השנויה במחלוקת היא עד מתי מותר לאכל את הקרבן? רבי אלעזר בן עזריה סובר שמותר לאכל את קרבן פסח עד זמן חצות הלילה שבין יד ל-טו בניסן, ולא מאוחר יותר. לעומתו סובר רבי עקיבא שמותר לאכל את קרבן פסח גם לאחר חצות בחצי השני של הלילה, עד לפני עלות השחר. בהמשך הדיון מבהירה הגמרא את יסוד המחלוקת:

אמר רבי אבא: הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב שנאמר "הוֹצִיאָהּ ה' אֶת-לֵהֲדֹף מִמִּצְרַיִם לַיְלָה", וכשיצאו לא יצאו אלא ביום שנאמר "מִמִּתְחַרֵּת הַפֶּסַח יֵצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרַיִם", על מה נחלקו? על שעת חיפזון. ר' אלעזר בן עזריה סבר מאי חיפזון – חיפזון דמצרים, ורבי עקיבא סבר מאי חיפזון – חיפזון דישאל.¹

רבי אבא מסביר את המחלוקת בין רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ואומר כי שני התנאים מסכימים על העובדות הבאות: א. המצרים נתנו לבני ישראל רשות לצאת, ואפילו היו מעוניינים מאד שבני ישראל יצאו כבר בלילה של מכת בכורות, היינו מוצאי יד אור ל-טו בניסן, ועל כך אומרת התורה: "כִּי בַחֲדָשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאָהּ ה' אֶת-לֵהֲדֹף מִמִּצְרַיִם לַיְלָה". ב. יציאת מצרים בפועל נעשתה ביום כפי שאומרת התורה בספר במדבר: "מִמִּתְחַרֵּת הַפֶּסַח יֵצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה לְעֵינֵי כָּל מִצְרַיִם". על שתי עובדות אלה אין מחלוקת. המחלוקת בין התנאים היא על החיפזון.

לחיפזון נתייחס בהרחבה בהמשך, אבל כעת, לאור דברי הגמרא, מתאפשר ליישב את הסתירה לכאורה בין הפסוקים באשר לזמן המדויק של יציאת מצרים. לפי דברי רבי אבא תהליך הגאולה היה דו שלבי. השלב הראשון היה לאחר מכת בכורות, כאשר פרעה קרא למשה ולאהרון בלילה ואמר להם: "קוּמוּ יֵצְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם אַתֶּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". החל משלב זה בני ישראל היו רשאים לצאת וכאן התחיל תהליך הגאולה. העזיבה בפועל של אדמת מצרים התרחשה למחרת בשעות היום, כפי שמתואר בביטויים שהבאנו לעיל. כך אכן גורסת ברייתא נוספת שמביאה הגמרא:

"הוֹצִיאָהּ ה' אֶת-לֵהֲדֹף מִמִּצְרַיִם לַיְלָה", וכי בלילה יצאו והלא לא יצאו אלא ביום שנאמר "מִמִּתְחַרֵּת הַפֶּסַח יֵצְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה", אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב.

מי ומי הנחפזים?

בפירושו רש"י מסביר את המונח "חיפזון": "לשון בהלה ומהירות".² אולם פירוש זה עדיין לא עונה על השאלה מי נחפז? להלן נראה כי יש שלוש אפשרויות לפרש מי נחפז: א. בני ישראל נחפזו לצאת. ב. לאחר מכת בכורות מצרים נחפזו לשלח את בני ישראל מארצם. ג. ברגע שהגיע זמן הגאולה המיועד נחפזו הקב"ה לגאול את ישראל מיידי וללא שהות. שלוש הדעות מובאות במדרש:

¹ בבלי ברכות ט ע"א
² (בפרושו שמות יב,יא)

רבי יוסי הגלילי אומר "ואכלתם אותו בחפזון", זה חפזון מצרים. רבי יהושע אומר, זה חפזון ישראל. אבא חנן משום רבי אלעזר אומר, זה חפזון שכונה.³

חיפזון בני ישראל

אפשר להבין את חיפזון ישראל בכמה דרכים. למשל שהמצרים דחקו בהם בליל מכת בכורות, וישראל נחפזו בלילה זה כדי להתארגן לקראת היציאה עם שחר. או למשל דעתו המעניינת של רבי עקיבא בגמרא:

והלא כבר נאמר ... "ואכלתם אותו בחפזון", עד שעת חיפזון.

המשמעות של "שעת חיפזון" כאן היא עלות השחר. כלומר, בני ישראל נחפזו לצאת, אבל נאסר עליהם לעשות זאת לפני עלות השחר, כפי שכתוב: "וְאִתְּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בֶּקֶר" (יב כב). לכן החיפזון של ישראל התחיל רק מעלות השחר. בכדי להבין את שיטת רבי עקיבא, ארצה לשתף באסוציאציה שדבריו מעוררים אצלי: החיפזון בבוקר והתשוקה להתחיל לצאת לדרך מזכירים את הרגשות של רצים במרוץ, שניצבים בעמדת הזינוק אבל הם אינם רשאים עדין להתחיל במרוץ עד שינתן האות. כך היו בני ישראל ממתנינים בקוצר רוח לעלות השחר, המועד שבו תם האיסור לצאת מפתח הבית, ומרגע שפקע האיסור וניתן האות, הם יצאו בחיפזון.

זאת ועוד, באותו ליל שימורים משה ואהרון חזרו מפגישתם עם פרעה ובפיהם הבשורה כי בני ישראל יוצאים ממצרים ויש להתכונן למסע. גם מבחינה לוגיסטית העברת המידע לכל בני ישראל יכולה היתה לקחת מספר שעות, מה גם שנאסר עליהם לצאת מפתח הבית עד בוקר. כך שבפועל התחלת ההתארגנות הייתה בלילה והיציאה עצמה החלה רק ביום.

חיסרון בחיפזון

יש לציין, שיש שראו ביציאת ישראל בחיפזון טעם לפגם. כך למשל כתב בעל ה"שפת אמת":

ואין הרצון [של ישראל] לברוח [אלא] רק לתקן גוף המיצר [=הסובל], ולכן [לעתיד שיהיה התיקון בשלימות כתוב "לא בחפזון תצאו"]⁴.

גישה זו מפתח הרב אריה הנדלר, בשיעור ששמעתי מפיו. לדבריו העם אכן יצא במהירות, ולכן ללא הכנה מספקת. העם היה פסיבי ולא עבר תהליך פסיכולוגי אמיתי משום שכל רצונו היה לברוח מן המיצר הגופני, מה שגרר אחריו קלקולים כאשר חלק סרבו לצאת; אחר כך היו בעיות כמו חטא העגל וחטאים אחרים. כמו כן, כפי שמסביר הרב הנדלר, ברור היה כי היציאה לא הייתה קץ הסכסוך בין ישראל ומצרים, ואכן המצרים רדפו אחרי בני ישראל. אם כן, ביציאה זו לא הייתה לבני ישראל זכות מלאה לצאת ביד רמה, אלא העם יצא ממצרים כמי שניצל בעור שיניו עם הרגשה של מי שקיבל חנינה, או כמי שהיה במאסר וניכו לו שליש על התנהגות טובה. על כן הוא בורח ויוצא בחיפזון, לפני שחלילה יתחרט המשחרר, כפי שאכן קרה בפועל כשפרעה התחרט על החלטתו לשלח את בני ישראל.

³ מכילתא דרבי ישמעאל יב יא'

⁴ שפת אמת, בשלח תרל"ד

ליל הסדר ותיקון החיפזון

בדרשה נוספת שלו כתב ה"שפת אמת":

מה שתקנו חכמים ד' כוסות נגד ד' לשונות של גאולה, וגם ענין הסיפור ביציאת מצרים דהוא מצוה רבה. העניין הוא דאז היה בחיפזון וכמו שכתוב בפסוק כשהגיד משה רבנו עליו השלום לישראל אלה הלשונות "לא שמעו אל משה **מקוצר רוח**". ולכן צריכין עתה לספר ביציאת מצרים, ובוודאי לא לחינם נאמר זה לבני ישראל אם כי היה גלוי וידוע לפניו שלא ישמעו מקוצר רוח. רק שנעשה מזה תורה לכל הדורות ויש בכל דור התגלות לשונות הגאולה. ומה שהיה נעשה אז בחיפזון, נסדר אחר כך בפרטות שהבינו בני ישראל אחר כך כל פרטי הגאולה ... לכן קראו סדר [=סדר ליל פסח] שעיקר הסיפור הוא לסדר כל הדברים שהיה נעשה אז בחיפזון.⁵

בשיעור ששמעתי מפי אביבה זורנברג, היא הסבירה שהחיפזון בדבריו של ה"שפת אמת" משמעו בהלה, פאניקה, חוסר סדר וכיוצא בזה. בני ישראל "לא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה", ויצאו בצורה מאוד לא מסודרת ממצרים. כך נסתר היה מעיני ישראל שאלוקים תכנן את כל יציאתם ממצרים כמהלך פיזי ורוחני מאוד מסודר. זהו הפגם הגדול של החיפזון. תיקון למצב זה מתרחש בכל שנה ושנה בליל הסדר שבו אנו מספרים, בצורה מסודרת, ביציאת מצרים ומזכירים ארבע לשונות של גאולה. זהו טקס מסודר שהוא התיקון לחוסר הסדר שהיה בליל החיפזון של יציאת מצרים.

חיפזון מצרים

כאמור דעתו של רבי אלעזר הייתה שהחיפזון היה של המצרים. כלומר אחרי מכת בכורות המצרים נחפזו לשלח את בני ישראל. הסביר הרב הנדלר בשיעורו, שהמצרים רצו לגרש את ישראל מהר, בשל המוות ההמוני של בכורי מצרים. מאידך לישראל לא בער שום דבר. הם היו צריכים לאסוף את החבילות, לקחת צידה ומים ולהתחבר איש למשפחתו. עבור ישראל שלבי היציאה יכולים היו להתבצע במתינות. גישה זו מבטאת ביטחון מוחלט של בני ישראל בקב"ה, לעומת פאניקה מצרית. כך באמת פירש גם "הספורנו": "להורות על **בטחון בלתי מסופק בא-ל יתברך**, בהיותם מכינים עצמם לדרך בעודם בבית כלא".⁶

חיפזון השכינה

דעתו של אבא חנן בשם רבי אלעזר הייתה שהשכינה היא שנחפזה. את חיפזון השכינה ניתן להסביר כרצון של השכינה למעט בסבל של בני ישראל, וברגע שנתמלאה גזרתו של הקב"ה בברית בין הבתרים על עינוי זרע אברהם

⁵ שפת אמת, לפסח [תרמ"ד]

⁶ פירוש על שמות י"ב יא, א.

בארץ לא להם, מיהר הקב"ה ברחמיו להוציאם ללא דיחוי. ניתן גם לפרש כי במצרים היו בני ישראל שקועים במ"ט שערי טומאה, והיה צורך והכרח אלוקי לגאלם בטרם ישקעו בשער החמישים ולא ניתן יהיה לגאלם כלל.⁷ אולם מסתבר כי גם לחיפזון השכינה היו חסרונות. ביטוי ציורי לכך מובא בפירוש "כלי יקר":

לפי שמפני הצלת ישראל יצא ה' ממקומו אל ארץ טמאה, והייתה השכינה ממחרת לצאת, על כן הוצרכו גם ישראל לילך בחפזה אחרי ה'.

לפי שבגאולה זו כתיב וה' הולך לפניהם, משמע אבל לא מאחוריהם, לפי שמצרים הייתה מלאה גלולים על כן אין מקום לשכינה שם, על כן תלכו בחיפזון כדי למהר להקביל פני השכינה, אבל לעתיד תהיה השכינה מלפניהם ומלאחריהם על כן לא יצטרכו לילך בחפזון אחר השכינה.⁸

המצב בו השכינה מובילה בראש ועם ישראל נוסע אחרי ה', יוצר קשיים. השכינה הולכת לפני ישראל ולא מקיפה אותם, מה שיוצר חוסר בשמירה, גופנית ורוחנית. חלק מהעם מתקשה לעמוד בקצב הפיזי והרוחני שאותו מכתובה השכינה, והמתמהמהים והנחשלים מאחור מסתכנים כי אין מי שיסוכך עליהם מאחור. מה שיזמן את מכתו של עמלק המזנב בנכשלים מאחור: "אֲשֶׁר קָרָךְ בְּדָרְךָ וַיִּזְנַב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָנִי וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֶל-לְהִים" (דברים כה יח).

הגאולה העתידית

חז"ל והמפרשים מצאו פגם בכך שהגאולה בזמן יציאת מצרים נעשתה בחיפזון. בין השאר הם למדו זאת מהפעם השלישית, שהיא גם האחרונה, בה מוזכר החיפזון בתנ"ך. אומר ישעיהו הנביא על הגאולה העתידה:

כִּי לֹא בְּחִפְזוֹן תִּצְאוּ וּבְמִנוּסָה לֹא תֵלְכוּן כִּי הֲלֹךְ לִפְנֵיכֶם ה' וּמֵאַסְפֶּכֶם אֶל-לְהִי יִשְׂרָאֵל. " (ישעיהו נב, יב)

בדבריו רמוזה השוואה ניגודית בין גאולת מצרים שנעשתה בחיפזון, לגאולה העתידית שבה הכול יקרה בנחת. בעקבות כך, מדרשים שונים ביקשו לעמוד על ההבדלים שבין הגאולה הראשונה והאחרונה. כך למשל בפסיקתא דרב כהנא:

אמר רבי שמואל בר נחמן: לפי שבעולם הזה "ואכלתם אותו בחפזון" אבל לעתיד לבא מה כתוב "כי לא בחפזון תצאו".⁹

במשל ציורי ויפה מובע רעיון דומה במדרש שמות רבה:

בעולם הזה כשאכלו ישראל את הפסח במצרים אכלו אותו בחפזון ... אבל לעתיד לבוא "לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו". למה הדבר דומה? לסוחר שנכנס לשרות בפונדק, עמד שם כל היום [ובלילה עמד ונטל כל אשר לו ויצא לדרכו. עמדה הפונדקית בבוקר והתחילה צווחת "ראו הפרגמטוטוס [=סוחר]

⁷ כך מסביר איתמר והרפטינג (תשס"ו) "חיפזון במצרים ולא לדורות" בדף פרשת השבוע של אוניברסיטת בר אילן ומקורותיו מובאים שם. כך גם מבאר הרב יוסף צבי רימון בעקבות המהר"ל והרב קוק: "החיפזון מבטא דבר שאיננו מתרחש בתהליך איטי והדרגתי. התהליך מסמל את הטבע, אך חיפזון מסמל את מה שמעבר לטבע. על כן, יציאת מצרים, שהייתה תהליך א-להי ועל-טבעי, נעשתה בחיפזון" (במאמר "מדוע בחיפזון" תשע"ח ב"אתר ישיבה").

⁸ (לפסוקים בשמות י"ב: יא-יב)
⁹ בפסיקתא דרב כהנא פרשה ה.

עמד בלילה ונטל [=גנב] כל אשר לי ויצא לו", שמע אותו הפרגמטוטוס ואמר "מי גרם לי לשמוע כך? אלא מפני שיצאתי בלילה, לפיכך נשבע אני שלא אצא בלילה עוד!". כך התקינו ישראל עצמן בלילה לצאת בהשכמה, עמדו המצרים אחר שהלכו להם ואמרו נרדוף אחריהם מפני שנטלו [=גנבו] כל אשר לנו, שנאמר "וירדפו מצרים אחריהם". אמר להם הקדוש ברוך הוא, "מי גרם לכם כל אלו? חפזון שיצאתם בו, מיכן ואילך כי לא בחפזון תצאו! לשעבר אני ובית דיני הייתי מהלך לפניהם ... אבל לעתיד לבוא אני לבדי ... מאספכם".¹⁰

החלק האחרון של דברי הקב"ה לישראל, מרחיב את ההשוואה בין גאולת מצרים לגאולה העתידית. כפי שראינו בדברי "הכלי יקר", בגאולת מצרים הקב"ה הלך רק לפני ישראל, לעומת זאת בגאולה העתידית הקב"ה ילך גם לפניו וגם מאחוריהם שנאמר: "כִּי הֲלֹךְ לְפָנֶיךָ ה' וּמֵאַסְפֶּכֶם אֶ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל". לעתיד לבוא הגאולה העתידית תהיה סוף התהליך ולא נצא כבורחים ונכשלים. לא נצטרך לספר על הליכה של שלושת ימים ולצאת ברמייה חלילה, ואז יתקיימו בנו דברי הנביא ישעיהו. יהי רצון שנזכה לגאולה שלימה זו במהרה בימנו.